

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

ИСТОРИЧЕСКАТА ПАМЕТ В КОНТЕКСТА НА СПАСЯВАНЕТО НА ЕВРЕИТЕ ПО ВРЕМЕ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Уводни думи

Матеуш Шпитма

Институт за национална памет – Полша

Предизвиканата от Германия в 1939 г. световна война донесе невообразими страдания и смърт на много европейски народи. В особена ситуация се оказаха евреите, които с решение на властите на Третия райх от 1941 г., утвърдено на конференцията във Ванзее през януари 1942 г., бяха осъдени на пълно унищожение.

Неволен свидетел на трагедията на еврейския народ стана населението на окупираните от националсоциалистическа Германия държави. Окупаторите опитаха да въвлекат жителите на завладените територии в своите анти-еврейски действия. В някои страни, като напр. във Франция или Словакия, те съумяха да ангажират за тези си цели намиращите се под тяхно влияние държавни структури. В Полша, въпреки че нямаше институционален колаборационизъм, се срещаха и такива, които се радваха на трагичната съдба на евреите и дори (заслепени от нацистката пропаганда, омразата или жаждата за печалба) издаваха на окупаторите укриващи се евреи, както и свои сънародници поляци, оказващи им помощ.

При все това полските власти – правителството в изгнание в Лондон, както и неговите представители в страната – Полската нелегална държава, осъдиха нацистките престъпления срещу евреите и се стараеха да им противодействат. Една от проявите на тази дейност бе изпълнението на смъртни присъди срещу лица, сътрудничещи на германците, както и срещу такива, които представляваха заплаха за евреите. В рамките на Полската нелегална държава функционираше Съвет за помощ на евреите („Жегота“) – специализирана организация, чиято първостепенна цел бе да подпомага евреите. Благодарение на нея бяха спасени хиляди животи.

Наред с това помощ оказваха и отделни лица, семейства, Католическата църква, особено женските ордени. Като се има предвид, че за подпомагане на евреи на окупираните полски земи (като на едни от малкото)

се предвиждаше смъртно наказание, то мащаба на помощта следва да се приеме за голям. Дори премълчаването на информация за укриване на евреи подлежеше на тежки наказания – застрашени бяха напр. съседите. И все пак поляците, според направените изчисления, спасяват по време на войната няколко десетки хиляди лица с еврейски произход. Измежду удостоените от Израел с медал „Праведник на света“ най-голям е броят именно на поляците.

При все че България в годините на Втората световна война беше съюзник на Третия райх и се намираше в съвсем различно положение от Полша, тя направи много, за да спаси своите граждани с еврейско потекло. Въпреки силния натиск от страна на Берлин управляващият тогава цар Борис III отказа през 1943 г. да предаде българските евреи на нацистите, благодарение на което няколко десетки хиляди от тях бяха спасени. За жалост, в Полша този факт не е широко известен.

Полско-българските отношения, стигащи назад във времето до крал Владислав Варненчик, са традиционно приятелски и в тях отсъстват спорни теми. Като държави, функциониращи в едни и същи международни структури – Европейския съюз и НАТО, Полша и България са свързани от сходни проблеми и заплахи, както и от общия си опит от комунистическото минало. Двете страни изпитват също така необходимост от взаимно опознаване на собствената история.

За да запознаем по-отблизо българския читател с полската история, в настоящата публикация представяме поредица статии, разглеждащи помощта, която поляците оказват на евреите по време на Втората световна война. В темата ни въвежда текстът на д-р Марчин Уринович *Помощ за евреите в периода на Втората световна война. Нови аспекти*. Авторът обобщава етапа на изследванията върху проблематиката за помощта, оказвана от полското население на евреите, унищожавани от немския окупатор. Той анализира достъпността на литературата и посочва местата, където се съхраняват основните извори по тази тема. Авторът обяснява в какво се е изразявала организираната помощ, помощта, оказвана извън границите на полските земи, и индивидуалната помощ.

Д-р хаб. Валдемар Грабовски представя, на свой ред, обхвата на подкрепата за еврейското население от страна на Съвета за помощ на евреите („Жегота“), функциониращ в структурите на Полската нелегална държава. Той описва работата на филиалите на варшавския Съвет за помощ на евреите в Краков и в Лвов, както и начина на финансиране дейността на „Жегота“.

В статията *Евреи, избягали от гетата и лагерите на смъртта на територията на окупирана Полша в периода 1942–1945* д-р хаб. Гжегож Берент предприема опит за изчисляване броя на евреите, които по свой начин поде-

мат борба за съществуване, опитвайки се да оцелеят на арийската страна в окупираната от Третия райх Полша.

Д-р Александра Намисло в текста *Който предостави подслон на евреи, снабди го с храна или му окаже друга помощ, подлежи на смъртно наказание* разглежда програмата, реализирана от Института за национална памет, носеща името *Списък на репресираните и екзекутираните поляци за подпомагане на евреи в периода на II световна война*, чиято цел е установяването имената на полските граждани, живеещи на територията на Република Полша преди 1 септември 1939 г., които заради оказаната от тях помощ на еврейското население биват репресирани от немските органи на военната и гражданската власт, техните функционери и членовете на националсоциалистическата партия, от дружески и колаборационистки организации.

Следващата статия под авторството на д-р хаб. Елжбета Рончи се отнася за поляците, спасявали евреи по време на II световна война на територията на днешна Югоизточна Полша (Жешовски регион). Авторката представя условията на живот при немската окупация, катастрофалното положение на еврейското население, както и помощта, която то получава от жителите на Жешовския регион.

В статията *Нацистките престъпления срещу поляците, подпомагачи евреи в Илжецка околия (Радомски дистрикт на Генерал-губернаторството)* д-р Себастиан Пьонтковски посочва как живеещите там поляци подкрепят по най-различни начини преследваните от немците евреи, снабдявайки ги с храна и дрехи, както и предоставяйки им подслон. Заради тази помощ германците избиват над 50 души в Илжецка околия – разстрелвайки цели семейства (заедно с децата и старците) и опожарявайки притежаваните от тях стопанства.

Цикъла затваря текстът на д-р Матеуш Шпитма *Семейство Улма от Маркова. Символ на поляците, екзекутирани за подпомагане на евреи по време на II световна война*, в който авторът се фокусира върху една от трагичните истории, намерила място в окупирана Полша. Той представя хронологията на престъплението срещу евреите и укриващите ги поляци, опитите да бъдат наказани извършителите, както и действията, водещи до увековечаване паметта за геройския живот и смъртта на семейство Улма. Историята на това семейство е вече позната отчасти в България благодарение на представената изложба *Самаритяните от Маркова. Семейство Улма – поляци, екзекутирани от нацистите за подпомагане на евреи*.

От името на Института за национална памет изказвам благодарност на Полския институт в София, както и на редакцията на научното списание *История* за инициативата да бъдат показани в по-крупен план фрагменти от пол-

ската история. Надявам се, че в съответствие с римската сентенция *Historia magistra vitae est* запознаването с този трагичен период ще спомогне „времето на презрение“ никога повече да не се повтори.

Превод от полски: Юлиан Божков

THE HISTORICAL MEMORY IN THE CONTEXT OF THE SAVING OF THE JEWS DURING THE SECOND WORLD WAR

✉ **Dr. Mateusz Szpytma**

Institute of National Remembrance
7, Woloska Str.

02-675 Warsaw, Poland

E-mail: mateusz.szpytma@ipn.gov.pl